

Introïtustekst

Gregorius van Nazianze (329-389): Zodra ik de eenheid zie, word ik door de drieheid omschenen; zodra ik de drieheid onderscheid, word ik tot de eenheid teruggevoerd

Lezing: 1 Johannes 5: 1-12 (NBV)

Ieder die gelooft dat Jezus de Christus is, is uit God geboren, en ieder die de Vader liefheeft, heeft ook lief wie uit hem geboren zijn. Dat wij Gods kinderen liefhebben weten we doordat we God liefhebben en zijn geboden naleven. Want God liefhebben houdt in dat we ons aan zijn geboden houden. Zijn geboden zijn geen zware last, want ieder die uit God geboren is, overwint de wereld. En de overwinning op de wereld hebben wij behaald met ons geloof.

Wie anders kan de wereld overwinnen dan hij die gelooft dat Jezus de Zoon van God is? Hij, Jezus Christus, is gekomen door water en bloed – niet door het water alleen, maar door het water en het bloed. En de Geest getuigt ervan, omdat de Geest de waarheid is. Er zijn dus drie getuigen: de Geest, het water en het bloed, en het getuigenis van deze drie is eensluidend. Als we het getuigenis van mensen aannemen, zullen we zeker het getuigenis van God aannemen, dat zoveel meer gezag heeft, want het is het getuigenis dat God over zijn Zoon gegeven heeft. Wie in de Zoon van God gelooft, draagt het getuigenis in zich. Wie God niet gelooft, maakt hem tot leugenaar, omdat hij geen geloof hecht aan het getuigenis dat God over zijn Zoon gegeven heeft. Dit getuigenis luidt: God heeft ons eeuwig leven geschonken en dat leven is in zijn Zoon. Wie de Zoon heeft, heeft het leven. Wie de Zoon van God niet heeft, heeft het leven niet.

Overweging

Een problematisch leerstuk: drie en toch één, één en toch drie. Dat strijdt met alle regels van de ons bekende logica. Het is een hele opgave voor de catechiseer-meester om dit aan zijn jeugdige publiek uit te leggen. Een goede vriend van me, katholiek opgegroeid, vertelde me hoe zijn pastoor het deed. Die pakte drie lucifers en stak ze tegelijk aan: drie en toch één vlammetje. Ik weet niet of het hem overtuigde. Misschien wel hoewel hij het met de nodige ironie vertelde, maar dat kan ironie achteraf geweest zijn. Voor ongelovigen is het dogma geen probleem: die vinden het onzin en ze zullen er zich niet het hoofd over breken. Voor gelovigen kan het wel een probleem zijn maar velen van hen zullen denken: je hoeft niet alles te begrijpen wat je moet geloven.

Maar het dogma is ook op nog een andere manier problematisch. Het heeft in de kerkgeschiedenis nogal wat onheil gesticht, tot vervolging en zelfs brandstapels toe. De verbranding van Michaël Servet in het Genève van Calvijn (in 1553) is er een schrijnend voorbeeld van. Er lijkt ergens in de geschiedenis van het Christendom iets verkeerd gegaan te zijn. De 19e-eeuwse literator Busken Huet schrijft dat dat gebeurde toen men er een 'leer' van maakte, een doctrine, een ideologie. En een ideologie heeft altijd iets gewelddadigs in zich: ze laat geen ruimte voor andere gezichtspunten en ze laat geen ruimte voor andersdenkenden. Nu is die ontwikkeling die Huet constateert, niet alleen maar negatief te waarderen. Er mag over de godsdienst ook nagedacht worden, in de theologie; misschien is dat ook een manier om dichterbij God te komen. Het Christendom kwam in een wereld beheerst door de Griekse cultuur en filosofie, een wereld waarin veel nagedacht werd. Gezegd moet worden dat dit tot een indrukwekkende geschiedenis

van theologisch denken heeft geleid. Maar het ging verkeerd toen men één manier van denken ging verabsoluteren, toen de orthodoxie ontstond als 'enig juiste leer' waarmee men anderen de maat nam, een meetlat-orthodoxie dus. Twijfel was verder uitgesloten; de brandstapel ging helaas tot de mogelijkheden behoren.

Zullen we het dogma dan maar niet afschaffen? Dat zou ook jammer zijn. Ik moet denken aan een mooie conference van Herman Finkers. Hij vertelt dat hij op de school waarop hij zat, "doodgegooid werd met dogma's": het dogma van 1 plus 1 is 2, en dat een boom eigenlijk niets anders is dan een zuurstoffabriek. Maar op een dag komt de kapelaan in de klas en die vertelt: er is maar één God en die bestaat uit drie personen. En zegt Finkers: "ik dacht: Goddank, eindelijk iemand met wie je fatsoenlijk kunt praten". Dus ik zou zeggen: laten wij op een fatsoenlijke manier en verder ook met passende ernst over het dogma gaan nadenken.

Laten we eerst proberen te begrijpen hoe men tot dit dogma gekomen is. Waarom maakte men er zich in de eerste eeuwen van onze jaartelling zo druk over? Hoe kwam het tot stand? Het moet in de eerste plaats duidelijk zijn dat het, althans expliciet, niet in de Bijbel voorkomt, op één passage na in hoofdstuk 5 (zojuist voorgelezen) van de eerste Johannesbrief, maar die moet later op de een of andere manier in de handschriften terechtgekomen zijn. In veel bijbelvertalingen staat deze dan ook tussen haakjes of zoals in de NBV in een voetnoot. Omdat de lezing zo-even uit de NBV genomen was, hebt u hem niet kunnen horen. Het gaat om het zogeheten *comma johanneüm*, een korte toevoeging in het betreffende bijbelgedeelte. U hoorde op een gegeven moment "Er zijn drie getuigen op de aarde, de Geest, het water en het bloed". De latere toevoeging die daaraan voorafgaat, luidt: "Er zijn dus drie getuigen in de hemel: de Vader, het Woord (Christus dus) en de heilige Geest". Expliciet wordt hier dus de Heilige Drie-eenheid genoemd. Afgezien hiervan is er verder niet een expliciete bijbelpassage met de Drie-eenheid. Impliciet is er meer wat in de richting van het dogma zou kunnen wijzen, bijvoorbeeld de zegenwens van Paulus aan het einde van de tweede brief aan de Corinthiërs: "de genade van Jezus Christus, de liefde van God, de gemeenschap van de Heilige Geest zij met u allen". Maar in het Marcus-evangelie (10:18), overgenomen door Mattheüs en Lucas, zegt Jezus: "Wat noemt gij mij goed? Niemand is goed dan God alleen". Jezus maakt hier een duidelijk verschil tussen God en zichzelf.

Maar waarom dus die discussie over de goddelijkheid van Christus? Dat was voor het gevoel voor de christenen van die tijd van levensbelang. In Jezus was God tot de mensen gekomen, was de schuld weggenomen en de dood overwonnen, en dat wilde men veiligstellen. Maar hoe men dat precies moest formuleren, daarover liepen de wegen uiteen. Het is in deze overweging niet mogelijk om die hele ingewikkelde geschiedenis van concilies en afsplitsingen te behandelen. Daarvoor moet ik u naar een kerkgeschiedenis verwijzen. Soms onverkwikkelijk maar toch ook boeiend om te lezen. Het probleem was hoe het monotheïsme te handhaven (er is maar één God) en tegelijk recht te doen aan de unieke positie van Jezus zoals men die uit de evangeliën naar voren komt. De orthodoxe oplossing was uiteindelijk dat er maar één persoon Jezus is maar dan wel met twee naturen, een goddelijke en een menselijke natuur, ongescheiden maar ook onvermengd, zoals het op het concilie van Chalcedon (451) geformuleerd werd. Daarmee was naast God de Vader God de Zoon ontstaan; de goddelijkheid van de Heilige Geest vormde het sluitstuk van de ontwikkeling. En daarmee liep de ontwikkeling uit op één goddelijk wezen en drie goddelijke personen.

Maar met de vaststelling van het dogma bleken niet alle problemen opgelost te zijn. De hele verdere geschiedenis door hebben theologen er zich het hoofd over gebroken en interpretaties voorgesteld. Augustinus (4e, 5e eeuw) dacht vanuit de Liefde. De Drie-eenheid vormt een eeuwige liefdesband waarvan de liefde hier op een aarde een afschaduwing is. God is Liefde: dat

kan niet alleen maar betekenen dat hij ons mensen liefheeft; Hij moet ook in zichzelf liefde, in zichzelf relatie zijn. In een Engels gedicht wordt zelfs van een goddelijke liefdesdans gesproken. De benadering van de oosterse kerk was meer speculatief, meer mystiek. Prachtig is de omschrijving van de Cappadocische kerkvader Gregorius van Nazianze (4e eeuw) – het was zo-even de introïtustekst – “Zodra ik de eenheid zie, word ik door de drieheid omschenen; zodra ik de drieheid onderscheid, word ik tot de eenheid teruggevoerd”. In de oosterse traditie laat men de Geest ook alleen van de Vader ‘uitgaan’, niet ook van de Zoon (*filioque*) zoals in het Westen. De Vader wordt daardoor belangrijker, de Zoon iets minder belangrijk. Ook de Geest kan belangrijker worden en de Zoon weer minder belangrijk door hem als het ware boven de Zoon te plaatsen. Zegt de engel bij de Aankondiging niet tegen Maria dat de Heilige Geest over haar zal komen en daarmee ook op Jezus die uit haar geboren zou worden? En zo kunnen we verder gaan.

Er is in de geschiedenis ook een historische interpretatie voorgesteld: de goddelijke personen vertegenwoordigen verschillen fasen in de geschiedenis. De Vader hoort bij het Eerste Testament, de Zoon bij het Tweede, de Geest bij de tijd waarin wij nu leven. Dit idee vinden we bij de Italiaanse filosoof en mysticus Joachim di Fiori (12e eeuw). Het doet denken aan de hedendaagse Sloveense filosoof Slavoj Žižek: God is in Jezus op Golgotha gestorven, de Vader en de Zoon zijn er niet meer, en wij moeten het nu met de Geest doen. En dan nog een visie. Je kunt de drie personen ook zien als de drie manieren waarop God in de wereld bezig is, bijvoorbeeld de Vader schept, de Zoon verlost, de Geest inspireert. Drie rollen dus, drie, een getal dat in veel godsdiensten een rol speelt. We komen hier bij een modalistische benadering, van modus ‘manier’: drie manieren dus. Dat spreekt me zelf wel aan maar o schrik: een dergelijke (modalistische) benadering is wel als ketterij beschouwd. Men benadrukt dan – is de kritiek – te veel de eenheid, ten koste van de drieheid. Het voordeel is wel dat de afstand tot de streng monotheïstische godsdiensten, Jodendom en Islam, er kleiner door wordt. Een belangrijk oecumenisch voordeel, oecumenisch dan wel in een zeer ruime zin.

Kan het dogma van de Heilige Drie-eenheid nog iets voor ons betekenen? Misschien is het goed om het belang van deze vraag te relativiseren. Theologen hebben er boeken over vol geschreven; voor de eenvoudige gelovigen speelt het maar een ondergeschikte rol. Maar dan toch, om het ouderwets te formuleren: wat nut het ons? Laten we het dogma zien als iets dat ons uit de geschiedenis wordt aangereikt, laten we het niet afschaffen, maar laten we het opvatten als een mythische, theomythische voorstelling of zo men wil: een denkmodel, met belangrijke betekenissen voor onze manier van leven. Die kunnen hier niet uitputtend worden beschreven; het volgende is niet meer dan een poging. Een poging die misschien wat modalistisch aandoet maar dat ketterse nemen we dan maar voor lief. God de Vader kan betekenen dat er ondanks alles in het bestaan een diepe geborgenheid is, God de Zoon dat we het goddelijk mysterie ook in de medemens ervaren, in het appél dat hij/zij op ons doet en de hulp die hij/zij ons biedt (zoals Jezus dat bij uitstek doet), God de Heilige Geest dat we in onszelf inspiratie en geestkracht kunnen ontvangen. In alle drie is, telkens op andere wijze, het reddende handelen van God aanwezig. Maar de drie kunnen niet zonder elkaar: wie het alleen met de Vader doet, kan tot ‘quietisme’ vervallen: ‘laat het maar aan God over, wacht maar rustig af’; daarom is ook de Zoon nodig die ons aan de medemens herinnert. Maar zonder de Vader zouden we dan weer tot activisme kunnen vervallen. En als we het alleen met de Geest doen, tot spiritualisme, tot vergeestelijking. Zo doet het dogma recht aan de veelvormigheid en ingewikkeldheid van het leven, meer dan wanneer er maar één overheersend principe zou zijn.

Maar het mooiste vind ik de manier waarop het dogma in de liturgie functioneert: de liturgische Drie-eenheid. Ik zou het niet willen missen, bij de doop, bij de zegen: “in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest”. Misschien komen we hiermee tot het hart van de zaak: de drie-eenheid, als een soort mandorla, een meditatieve voorstelling, een verwijzing naar het Geheim

van het Bestaan, niet om in een theorie te vatten maar om erover te mediteren en om er ons door te laten inspireren. Dus laat het dan toch maar zo zijn: God, Vader, Zoon en Heilige Geest.

Begintekst: de woorden van Gregorius van Nazianze “Zodra ik de eenheid zie, word ik door de drieheid omschenen; zodra ik de drieheid onderscheid, word ik tot de eenheid teruggevoerd”

Centrale lezing: 1 Johannes 5: 1-12

Slottekst: Dragende, moederlijke God – tekst van de Engelse mystica Juliana van Norwich (rond 1400), vertaald door Liesbeth Goedbloed; bron: Liedboek lied 707.

In de overweging noem ik ook een Engels gedicht waarin de Drie-eenheid als een eeuwige liefdesdans wordt voorgesteld. Dit gedicht is van Richard Leach; het is in vertaling, van Sytze de Vries, de tekst voor lied 706 geworden.

[Het volgende gedeelte is tijdens de overweging weggelaten.] Laten we vaststellen dat de logica voor dit dogma géén probleem hoeft te zijn. Het gaat hier om een religieuze waarheid en daarvoor kan een onlogische manier van uitdrukken, of misschien beter gezegd: een soort hogere logica (zoals bijvoorbeeld ook het Boeddhisme die kent) juist heel gepast zijn. Maar er is meer dan het rationele aspect; juist gevoelsmatig, symbolisch zou het idee van een Drie-eenheid ons kunnen aanspreken. Neem het getal drie. Is het niet een bekend gezegde dat alle goede dingen uit drieën bestaan? Interessant is dat ook buiten het Christendom dit getal een rol speelt. Zo vat het Hindoeïsme de wereld samen in *sat-chit-ananda*: ‘zijn – bewustzijn – gelukzaligheid’. Er zijn daarin ook drie ‘hoofdgoden’: Brahma, Vishnoe en Shiva. Ook in de Germaanse mythologie speelt het getal drie een rol; zo zijn er drie schikgodinnen (nornen) die het lot bepalen. Enzovoort.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekkesialeiden.nl
info@ekkesialeiden.nl